

MAMLAKATDA AHOLI FAROVONLIGINI TA'MINLASHNING IQTISODIY ZARURIYATI**Homidov Nuriddin Hodi o'g'li***O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received:05.09.2025**Revised: 06.09.2025**Accepted:07.09.2025***KALIT SO'ZLAR:**

aholi daromadlari, turmush darajasi, bozor iqtisodiyoti, ijtimoiy tenglik, tadbirkorlik, ish haqi, davlat siyosati, soliq tizimi, bandlik, hududiy rivojlanish, ijtimoiy islohotlar

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida aholi turmush darajasini yaxshilash, daromadlarni oshirish va ijtimoiy tenglikni ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar tahlil qilingan. Xususan, bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi daromadlarining shakllanishi, uning tarkibi, turlari va davlat siyosatining bu boradagi roli yoritilgan. Prezident SH.M.Mirziyoyevning fikrlari asosida aholi farovonligini ta'minlashda mehnatga haq to'lash, tadbirkorlikni rivojlantirish va ijtimoiy sohalarini qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor berilgan. Shuningdek, milliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilingan holda, daromadlar tengsizligi, tabaqalanishi va uni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar muhokama qilingan. Maqolada zamonaviy iqtisodiy talablardan kelib chiqib, aholi daromadlarini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, soliq siyosati va hududiy iqtisodiy rivojlanish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

O'zbekiston Respublikasi aholisining turmush darajasini yaxshilash, aholi o'rtasidagi ijtimoiy muammolarni kamaytirish maqsadida zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi daromadlarini taminlash masalasiga alohida etibor qaratilmoqda. Kishilar ehtiyojlarini taminlash maqsadida jamiyat azolarining alohida olgan va oilaviy daromadlar darajasiga

bog'liq hisoblanadi. Iqtisodiyotning yuqori suratlari bilan barqaror rivojlantirishga erishilganligi aholi daromadlarini yanada ko'paytirish, insonlarning hayot darajasi va sifatini oshirish uchun mustahkam asos yaratdi. Byudjet tashkilotlari xodimlarining ish haqi, pensiya va stipendiyalar, aholi jon boshiga real daromadlar, tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromadlar darajasini oshirishga keng imkoniyatlar yaratildi. Chunki jamiyatning ijtimoiy tabaqalashuv darajasini kamaytirishga alohida e'tibor qaratilayotganligi, sodda qilib aytganda, o'ta boylar ham, o'ta kambag'allar ham bo'lmashligini, aholi o'rtasida ijtimoiy tabaqalashuv darajasini kamaytirish maqsadida samarali islohotlarning olib borilayotganligi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev takidlaganlaridek, "Buning tasdig'ini keyingi besh yilda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar 2,5 barobar oshgani, 2011 yilga nisbatan har yuz xonadonga to'g'ri keladigan avtomobillar soni 2,3 marta, pilesoslar 6,8 karra, kir yuvish mashinalari 1,5 marta, televizor va muzlatgichlar 1,3 barobar ko'paygani misolida ko'rish mumkin. Bu albatta odamlarning turmush darajasi va sifati izchil o'sib borayotganini ko'rsatadi va bizni boshlagan islohotlarimizni yanada izchil davom ettirishga undaydi"[1].

Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar qanchalik keng ko'lamli va jamiyatning har bir a'zosini qamrab olishga yo'naltirilganligiga qaramasdan, aholi turmush darajasini yaxshilash, daromadlarni tartibga solish, daromadlar darajasini oshirish va kam ta'minlanganlikning oldini olish kabilar borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan muammolar yetarli bo'lib qolmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida daromadlar o'zgacha ahamiyat kasb etib boradi, unga yangicha yondashuv bir qator dolzarb masalalar: mulk va daromadlar darajasining chambarchas aloqasi, daromadlarning mulkning iqtisodiy funksiyasi sifatida aniqlanishi, daromadlar manbai sifatida ishlab chiqarish omili rolini va pul daromadlarining asosiy qismi sifatida ish haqining ahamiyatini tadqiq etish, mehnatga haq to'lashning zamonaviy konsepsiyasiga yangicha yondashuvlarni asoslash, daromadlarning boshqa iqtisodiy kategoriyalar bilan o'zaro aloqasini tadqiq etish, daromadlarning jamiyat iqtisodiy-ijtimoiy rivojida rolini aniqlash, uning jamiyat barqarorligini mustahkamlashdagi ahamiyatini o'rganishni talab qiladi.

Darhaqiqat, bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi farovonligini taminlash hamda ularning turmush sifatini yaxshilash maqsadida aholi daromadlariga qaratilgan nazariy-metodologik va tashkiliy masalalarni amalga oshirilishi o'ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Aholi daromadlarini oshirish orqali ularning turmush farovonligini yaxshilash borasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev asarlarida bozor iqtisodiyoti

sharoitida aholi daromadlarining ahamiyati, yurtimizda olib borilayotgan islohotlarning insonlarning yaxshi turmush tarzini shakllantirishga qaratilganligi hamda ijtimoiy masalalarga etibor qaratishning zarurati va ularning asosiy tarkibi ko'rsatib o'tilgan. Bozor iqtisodiyoti talablariga asosan aholi daromadlarini bosqichma-bosqich oshirib borishning muhimligi, aholi turmush darajasining xorijiy tajribalari V.I.Vidyapin, A.I.Dobrinina, N.V.Paxomova, A.I.Kuznetsova, V.D.Kamayev, S.S.Nosova, N.M.Rozanova, A.M.Orexov kabi olimlarning ilmiy ishlari va maqolalarida o'rganilgan.

Aholi turmush farovonligini taminlashda aholi daromadlarining iqtisodiy mazmuni, ularning tarkibi, daromadlarning aholi turmush darajasiga tasiri, daromadlar tengsizligi bo'yicha bildirilgan fikrlar tahlil etilib, tengsizlik va samaradorlik o'rtasidagi nisbat masalalari Q.X.Abduraxmonov, SH.R.Xolmo'minov, SH.SH.Shodmonov, U.V.G'afurov, A.V.Vaxobov, H.P.Abulqosimov, B.K.G'oyibnazarov, SH.SH.Shodmonov, U.V.G'ofurov, N.K.Murodova, Q.Muftaydinov, A.A.Qulmatov[2], uy xo'jaliklarining faoliyatini boshqarish mexanizmi muammolari I.U.Ibragimov, R.Xodjayev, F.Q.Shoyusupova, A.Egamberdiyev[3]larning monografiya, darslik, o'quv qo'llanma, ilmiy-uslubiy ishlari va ilmiy maqolalarida tadqiq etilgan. Yuqorida nomlari keltirilgan olimlarning tadqiqotlarida aholi daromadlarini shakllantirishning konseptual, nazariy va amaliy jihatlarini tahlil etish va bozor iqtisodiyotining qonuniyatiga muvofiq ravishda tatbiq etilishiga qaratilgan.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunga qadar amalga oshirilgan ilmiy va amaliy tadqiqot ishlari va olib borilgan nazariy izlanishlarga qaramasdan, aynan bugungi global iqtisodiyot sharoitida aholidaromadlari va xarajatlarini keng qamrovli statistik tahlil qilishni takomillashtirish, shuningdek, uy xo'jaliklarining iqtisodiy faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillarni statistik modellar asosida baholashga qaratilgan masalalar tizimli holda yoritib berilmagan.

“Daromad” iqtisodiy faoliyat natijalarini ifodalovchi ko'rsatkich hisoblanib, u serqirra va murakkab mazmunga ega hisoblanadi. Chunki daromad bir vaqtning o'zida biron bir faoliyat natijasida olingan tushumni, pul mablag'larini, natural ko'rinishda olingan mahsulotlarni, shuningdek, iqtisodiy resurslar keltiruvchi nafni va boshqa tushunchalarni ifodalashi mumkin.[4].

Bu o'rinda aholining shaxsiy daromadi yetakchi o'rinni egallab, aholi shaxsiy daromadini quyidagicha tariflarini keltirish mumkin. Shaxsiy daromadlar-bu inson tomonidan pul va tabiiy shaklda olinadigan, ular tomonidan turmushning muayyan darajasini taminlash uchun mablag'lar majmuidir. Agar “Shaxsiy daromadlar” tarifida biz ularning shakllanish manbalarini ifodalasak, unda quyidagicha namoyon bo'ladi. Shaxsiy daromadlar

fuqarolarning mehnat faoliyatida ishtiroki, ishlab chiqarish va boshqa boyliklarning istalgan turiga egalik qilish va undan foydalanish, shuningdek, ushbu davlatning qonuniy hujjatlariga muvofiq ijtimoiy transfertlar to'lovi qo'yilgan ijtimoiy guruhlariga tegishlilik bilan bog'liq barcha pul va tabiiy tushumlar yig'indisini tashkil etadi. Yani, daromad umumiy tushuncha bo'lib, uning tarkibida aholi daromadlari yetakchi o'rinni egallaydi. Aholi daromadlari malum vaqt oralig'ida ular tomonidan olingan pul va natural shakldagi tushumlar miqdorini anglatadi. Aholi pul daromadlari ish haqi, tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromad, nafaqa, pensiya, stipendiya, mulkdan foiz, dividend, renta shaklida olinadigan daromadlar, qimmatli qog'ozlar, ko'chmas mulk, qishloq xo'jalik mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlari sotishdan va har xil xizmatlar ko'rsatishdan kelib tushadigan daromadlarni o'z ichiga oladi. Yetarli darajada taminlangan aholi daromadlarining mavjudligi aholi farovonligini yuksaltiradi hamda muhim hisoblangan ijtimoiy vazifalarni hal qilinishiga zamin yaratadi. Aholi daromadlari deganda, uning tarkibida yetakchi o'rinni egallovchi ish haqini oshirib borish, bozor munosabatlari sharoitida ijtimoiy tabaqalashuvni pasaytirish, inflyatsiya darajasi va narx barqarorligiga erishish kabi davlatning muhim vazifalarini bajarilishini taminlash bilan bir qatorda xufyona iqtisodiyotga chek qo'yish masalasi bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Iqtisodchi olim Q.H.Abduraxmonov, SH.R.Xolmo'minovning fikriga ko'ra, daromadlar shakllanishi va tabaqalanishiga ko'ra: ijtimoiy-iqtisodiy erkinlikka bo'lgan intilish; daromad keltiruvchi mulkka ega bo'lish, uni tasarruf etish va ishlatish; bozor ishtirokchilarining imkoniyat darajasida kam resurs sarflab ko'proq daromad olish va farovon hayot kechirishga bo'lgan harakati kabi iqtisodiy erkinlik omillari orqali tasir ko'rsatadi. Bozor iqtisodiyoti talablariga binoan, aholi daromadlari o'rtasida tabaqalashuv yuzaga kelishi tabiiy hol hisoblanadi.

Bugungi kunda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash maqsadida ijtimoiy siyosat nuqtai nazaridan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Mehnatga haq to'lash tizimini takomillashtirish, o'rtacha oylik ish haqi miqdorini bosqichma-bosqich va muttasil tarzda oshirib borish, uning aholi yalpi daromadlaridagi ulushining pasayib ketishiga yo'l qo'ymaslik va uni barqaror darajada saqlanib qolishini taminlash chora-tadbirlari aholi daromadlarining tez suratlar bilan o'sishida muhim va sezilarli rol o'ynaydi. Bozor iqtisodiyoti teng imkoniyatlar beradi, ammo bu imkoniyatlardan foydalanish turli xil bo'lganidan obektiv tarzda aholining turmush darajasi farqlanadi va bu daromadning har xilligida namoyon bo'ladi. Daromadning ko'p yoki oz bo'lishi eng avvalo insonlarning mehnat qilish qobiliyatiga, ularning xatti-harakatiga bog'liq bo'lib, ularning daromadlar

darajasiga bevosita tasir ko'rsatadi. Aholi daromadlarini izohlar ekanmiz, ularning mavjud turlarini malum belgilar bo'yicha quyidagicha tasniflanishini ko'rishimiz mumkin[5].

Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholi daromadlari tarkibida bir qator o'zgarishlar ro'y beradi. Mulkchilik munosabatlarining tubdan isloh qilinishi, xo'jalik yuritish va mehnat bozori va sarmoya yangi shakllarining yuzaga kelishi aholi daromadlari tarkibida tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirishini belgilaydi. Daromadlarning tarkibiy qismlari miqdor va sifat jihatidan o'zgaradi. Bugungi kunda mazkur masalada fuqaro ixtiyoridagi haqiqiy daromadni optimallashtirish maqsadida soliq tizimida ham ahamiyatga molik ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining 57-58,0 foizga yaqin qismi aholini ijtimoiy himoyalashga hamda ijtimoiy sohani qo'llab- quvvatlashga qaratilganligi, ayni vaqtda mazkur mablag'larning asosiy qismi talim, sog'liqni saqlash, ilm-fan, madaniy sohalarni rivojlantirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga qaratilganligi va aholi turmush farovonligini oshirish masalalari islohotlarimizning asosiy markazida ekanligidan dalolat beradi. Davlat byudjeti xarajatlarida ijtimoiy sohalarni saqlash va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga oid xarajatlar 2012-2018 yillarda jami byudjet xarajatlarining 58,9-57,9 foizini tashkil etganligi, mazkur sohaga sarflanayotgan xarajatlar nominal miqdorlarda ortib borayotganligini ko'rsatmoqda. Milliy iqtisodiyotning rivojlanishi ko'proq jamiyatdagi tadbirkorlik faoliyatiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Chunki tadbirkorlar bozor talablariga tezda moslashuvchan bo'lib, ular xalqimizni turli istemol tovarlari va aholining ish bilan bandligini taminlashdek muhim masalani hal etilishida imkon yaratadi, ularning daromad olish manbaiga aylanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratilib, uning meyoriy huquqiy asoslari yanada takomillashtirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri aholi farovonligini taminlash, ularning turmush sifatini oshirish hamda ijtimoiy soha tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga erishish hisoblanadi. Yurtimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar va kuchli ijtimoiy siyosatning asosiy mohiyati inson manfaatlarini himoya qilish, aholi daromadlarini optimallashtirish natijasida ijobiy qulayliklar yaratilishini taminlaydi. Takidlash lozimki, aholi daromadlarining darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning zaruriy ehtiyojini qondirish, salomatligini saqlash, dam olishini tashkil etish, malumot olish, bo'sh vaqtlarini madaniy tarzda o'tkazishi bo'yicha imkoniyatlari shunchalik ko'p bo'ladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan malumotlar asosida aytish mumkinki, aholi farovonligini

taminlashda aholi daromadlarining g'oyat muhim ahamiyatga ega ekanligini o'rgangan holda, xususan, taxliliy materiallar mazmuniga asoslanib quyidagi xulosa va takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, aholi farovonligi darajasi uzluksiz o'zgarib turuvchi ko'rsatkich hisoblanadi, uning sabablaridan biri sifatida aholi daromadlari tarkibida ish haqi, pensiya, stipendiyalar miqdorining bosqichma-bosqich oshirib borilayotganligini keltirish mumkin, shuningdek hududlarda aholi farovonligini takomillashtirish maqsadida amalga oshirilayotgan dasturlarning monitoringini olib borish o'zining ijobiy samarasini beradi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida ishchi kuchiga talab va taklifni tartibga soluvchi rivojlangan bandlik xizmati tashkilotlari tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, xorij tajribasidan amaliy foydalangan holda hududlarda korporativ tadbirkorlikni rivojlantirish zarur. Misol uchun xorij mamlakatlaridan Angliya, Daniya, Niderlandiya va boshqa Yevropa mamlakatlarida aynan shu sohani rivojlantirish hududlar iqtisodiyotini va aholisi daromadini oshirishga imkon yaratgan[11].

Ikkinchidan, hududlarda yangi ish o'rinlari ochish, aholi daromadini ko'paytirish va mahalliy byudjetga qo'shimcha mablag' tushirish imkonini beradi[12]. Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda tadbirkorlik sohalari uchun keng imkoniyatlar amalda qo'llanilayotgan bo'lsa-da, bu tadbirlar hududlarda samarali tashkil etilmaganligi ko'rinib qolmoqda. Shu maqsadda hududlarda ko'chma maslahat shaxobchalarini tashkillashtirish hamda shu orqali hududlardagi chekka qishloqlarda faoliyat olib borish va imtiyozdan oqilona foydalanish huquqiy bazasi bo'yicha tushuntirish ishlarini olib borish zarur bo'ladi.

Uchinchidan, qishloq joylarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish hisobiga qishloq aholisining tadbirkorlik bilan shug'ullanish borasidagi fikrlarini jonlantirishni, aholi farovonligini taminlashga qaratilgan imtiyoz va yengilliklardan foydalanish jarayonida suniy to'siqlar paydo bo'lmasligini qattiq nazoratga olishni, hududlarda yangi ish o'rinlarni tashkil etish va aholi bandligini taminlash orqali oilalarning daromadlarini oshirishga yanada kengroq imkoniyat yaratish kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yefimova O.V. Finansoviy analiz: sovremenniy instrumentariy dlya prinyatiya ekonomisheskix resheniy. /usheb. / O.V. Yefimova. - 5-ye izd., ispr. - M.: Omega-L, 2014. - 348s.
2. Kazakova N.A. Finansoviy analiz. /usheb i praktikum / N.A. Kazakova. - M.: Yurayt, 2014. - 539 s.

3. Brealey R.A., Mers S.S. Principles of corporate finance. McGraw-Hill, 2003.
4. Kumri Nomozova. Organizational and economic modeling of the system of interregional industrial cooperation as a control object. Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems. 2023. – p. 333-343.
5. Kumri Isoyevna Nomozova. Problems of security of economic and ecological systems in the countries of the central Asian Region. International Conference on Next Generation Wired/Wireless Networking. 2023. – p. 177-195.
6. Kumri Nomozova. Evolyusiya teorii predprinimatelskogo riska v rabotax vidayushixsya ushenix proshlogo. Peredovaya ekonomika i pedagogicheskie texnologii. 2025. – s. 581-587.
7. Nomozova Qumri Isoevna. Tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq risklarni sug'urta vositasida boshqarish usullari. Straxovoy rinok Uzbekistana. 2024. - 4-7 b.
8. Kumri Nomozova. Mikrostraxovanie kak innovatsionniy mexanizm upravleniya riskami malogo biznesa. Ekonomicheskoe razvitiye i analiz, 2024. - s. 338-345.
9. Qumri Nomozova. Biznes risklarini sug'urtalash: zamonaviy sharoitlarda asosiy turlari va ularning xususiyatlari. Moliya va bank ishi. 2024. – 44-48 b.
10. Qumri Nomozova. Moliyaviy hisobotlar va ularni tuzish va auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning uslubiy jihatlarini rivojlantirish. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024.
11. Qumri Nomozova. O'zbekistonda tadbirkorlik tavakkalshiliklari sug'urtasini rivojlantirish istiqbollari. Straxovoy rinok Uzbekistana. 2024. – 7-10 b.
12. B.E.Toshmurodova Korporativ moliya strategiyasi– T.: "Iqtisod- moliya", 2013. – 128 b.
13. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliy. Darslik. – T.: "Sharq", 2010. – 804 b.
14. Van Xorn D.K. Osnovi upravleniya finansami/ D.K.Van Xorn; Per.s angl.; Gl. red. serii Y.V.Sokolov. -M: Finansi i statistika, 1996. - 800 s: il.
15. Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy, Tenth Edition. David N. Hyman. 2010, 2011 South-Western, Cengage Learning
16. Malikov T., Jalilov P. Byudjet-soliq siyosati. – T.: "Akademiya", 2011. – 472 b.